

Sławomir Witkowski

Sosnowiec

Osadnictwo żydowskie na Śląsku do końca XVI wieku

Żydzi w dziejach Śląska odegrali znaczącą rolę gospodarczą i kulturalną. Była to bowiem ludność w dużej części bogata i przedsiębiorcza. Omawiając kwestie związane z osadnictwem żydowskim na Śląsku musimy odpowiedzieć na szereg pytań, które dotyczyć będą takich zagadnień jak po pierwsze skąd przybyli pierwsi osadnicy oraz gdzie się osiedlali, po drugie jaki był stosunek książąt śląskich, władców Czech i ludności chrześcijańskiej do wyznawców mozaizmu i po trzecie jaką rolę gospodarczą odgrywali. Temat niniejszego artykułu narzuca nam ściśle ograniczone cezury czasowe, które zamykają się w przedziale od końca XI wieku, aż po schyłek XVI stulecia.

Pod względem politycznym jest to okres głębokich przemian. W pierwszej połowie X wieku Śląsk należał do Czech. Od ok. 990 roku ziemie te zostały przyłączone do państwa polskiego¹. W okresie rozbicia dzielnicowego poszczególne księstwa śląskie stopniowo traciły łączność z pozostałymi ziemiami polskimi. Od końca XIII wieku poczęły przechodzić do orbity wpływów Czech². Ta sytuacja doprowadziła do całkowitego podporządkowania sobie Śląska przez Jana Luksemburskiego panującego w Czechach w latach 1310 – 1346³. Pomimo tego poszczególne księstwa śląskie rządzone były przez Piastów śląskich, a dawną łączność z Polską zachował miejscowy Kościół⁴. Biskupstwo wrocławskie bowiem w dalszym ciągu znajdowało się w obrębie polskiej organizacji kościelnej i było

¹ R. Żerelik, *Dzieje Śląska do 1526 roku*, [w:] *Historia Śląska*, red. M. Czapliński, Wrocław 2002, s.40-62.

² Tamże, s. 62-63; 70-71; J. Strzelczyk, *Mieszko I*, Poznań 1992, s.76 – 78 i 168 – 180; G. Labuda, *Mieszko I*, Wrocław – Kraków 2002, s.170 – 176; J. Sperka, *Kształtowanie się granicy małopolsko – śląskiej w średniowieczu na obszarze nad Przemszą i Brynicą*, [w:] *Osadnictwo nad Przemszą i Brynicą w średniowieczu*, red. J. Sperka, S. Witkowski, Sosnowiec – Cieszyn 2005., s.101.

³R. Żerelik, *Dzieje Śląska...*, [w:] *Historia Śląska...*s.70-71; W. Korta *Historia Śląska do 1763 roku*, Warszawa 2003, s.98-99.

⁴ Zob. J. Mandziuk, *Historia Kościoła Katolickiego na Śląsku*, t. I, cz. I (do 1302 roku), Warszawa 2003; tenże *Historia Kościoła Katolickiego na Śląsku*, t. I, cz. II(1302-1417), Warszawa 2004; tenże, *Historia Kościoła Katolickiego na Śląsku*, t. I, cz. III (1417 – 1520), Warszawa 2005; tenże, *Historia Kościoła Katolickiego na Śląsku. Czasy reformacji protestanckiej, reformy katolickiej i kontrreformacji(1520-1742)*, t. II, Warszawa 1995; J. Kopiec, *Dzieje Kościoła katolickiego na Śląsku Opolskim*, Opole 1991.

podporządkowane arcybiskupstwu gnieźnieńskiemu⁵. Kluczowe znaczenie dla losów Żydów śląskich miało przejście tych ziem przez Habsburgów w 1526 roku⁶, ponieważ władcy z tej dynastii u schyłku XVI wieku wydali Żydów ze Śląska⁷.

Przechodząc do odpowiedzi na pytanie dotyczące pojawienia się pierwszych osadników żydowskich na Śląsku, należy je wiązać z antyżydowskimi pogromami⁸. Areną tych wydarzeń stały się miasta Europy Zachodniej w czasie pierwszej krucjaty (1096r.)⁹. Te dramatyczne wypadki przesiąknięte fanatyzmem religijnym, miały jednak podłoże daleko bardziej złożone. Mordując Żydów chciano się pozbyć długów, jakie mieli chrześcijanie u swoich żydowskich sąsiadów. Prześladowania przybrały charakter przemysłanej działalności mającej na celu pozbycie się konkurenta gospodarczego¹⁰. Na fali tych tragicznych wydarzeń także w czeskiej Pradze doszło do pogromu. Wspomina o tym kronikarz Kosmas, który podał, że Żydzi uciekali z Pragi do Polski i na Węgry w latach 1097/98¹¹. Na podstawie tych

⁵ K. Maleczyński, Epoka feudalna, [w:] Historia Śląska, t. I, cz. I, red. K. Maleczyński, Wrocław 1960, s.493; E. Maleczyńska, Epoka feudalna od XIV do XVI w. [w:] Historia Śląska, t. I, cz. II, red. K. Maleczyński, Wrocław – Warszawa – Kraków 1961, s.217 – 218; B. Kumor, Historia Kościoła, t. IV, Lublin 2003, s.44-45; E. Schieche, Politische Geschichte von 1327 – 1526, [w:] Geschichte Schlesiens, t. I, red. L. Petry, J. J. Menzel, W. Irgang, Jan Thorbecke Verlag Sigmaringen 1988, s. 170; J. Wyrozumski, Kazimierz Wielki, Wrocław-Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź 1986, s.116 – 118.

⁶ Gabriela Wąs, Dzieje Śląska od 1526 do 1806 roku, [w:] Historia...s.118 – 186; J. Bachlcke, Dzieje ziem śląskich od początków do wybuchu II wojny światowej, [w:] Śląsk i Ślązacy, red. J. Bachlcke, Warszawa 2001, s.51; L. Petry, Politische Geschichte unter der Habsburgern, [w:] Geschichte Schlesiens, t. II, red. L. Petry, J. J. Menzel, Jan Thorbecke Verlag Sigmaringen 1988, s. 1 - 99 .

⁷ J. Spyra, Żydzi na Śląsku Austriackim (1742 – 1918). Od tolerowanych Żydów do żydowskiej gminy wyznaniowej, Katowice 2005, s. 25.

⁸ Istnieją jednak przesłanki aby sądzić, że kupcy żydowscy mogli pojawić się na Śląsku w okresie istnienia państwa Wielkomorawskiego, którzy docierali tam już w IX wieku. Jednakże jednoznaczne wyjaśnienie tej kwestii będzie możliwe po odkryciu nowych źródeł historycznych lub archeologicznych. Zob. W. Swoboda, Skąd wzięli się Słowianie w dzisiejszych Włoszech we wczesnym średniowieczu? [w:] Slavia Antiqua XXVI(1979), nr 26, s.1 – 13; S. Weyman, Cła i drogi handlowe w Polsce piastowskiej, Poznań 1938; I. Panic, Ostatnie lata Wielkich Moraw, Katowice 2003; P. Bogdanowicz, Przynależność polityczna Śląska w X wieku. Dzieje problemu oraz próba jego rozwiązania, Wrocław – Warszawa – Kraków 1968; K. Buczek, Polska południowa w IX – X wieku. Uwagi na marginesie pracy J. Dąbrowskiego. Studia nad początkami państwa polskiego, [w:] Studia Historyczne, 1959, R. 2.

⁹ H. Haumann, Historia Żydów w Europie Środkowej i Wschodniej, Warszawa 2000, s.19.

¹⁰ Tamże, s.19.

¹¹ Kosmasa Kronika Czechów, Warszawa 1968, s. 316 – 320; J. Wyrozumski, Żydzi w Polsce średniowiecznej, [w:] Żydzi w dawnej Rzeczypospolitej. Materiały z konferencji „ Autonomia Żydów w

informacji należy sądzić, że ludność żydowska w pierwszym rzędzie znajdowała schronienie na Śląsku. Zdają się o tym świadczyć źródła, które potwierdzają pobyt Żydów na Śląsku już w połowie XII wieku. Przekazy te świadczą, że wyznawcy religii mojżeszowej przebywali na tych terenach nieco wcześniej – od momentu ucieczki z Pragi. Duże znaczenie na rozwój osadnictwa miał również trakt handlowy, który łączył Kijów z Pragą, a przechodził przez Kraków, Olkusz, Sławków, Będzin, Bytom, Opole i Wrocław¹². Kupcy żydowscy przemierzając ten trakt najchętniej zatrzymywali się na odpoczynek i nocleg u swoich pobratymców, którzy znali ich obyczaje i kuchnię. Nic dziwnego więc, że gminy żydowskie powstawały w miastach przez który przebiegał trakt handlowy.

Tę hipotezę zdaje się potwierdzać dokument z 1226 roku, kiedy to książę opolski Kazimierz I z okazji poświęcenia kościoła w Oleśnie nakazał spisanie dotychczas obowiązujących opłat celnych. Następnie biskup wrocławski Wawrzyniec na podstawie złożonych zeznań przed urzędnikami książęcymi zatwierdził prawa celne dla Olesna i Siewierza. Na tym dokumencie znajduje się interesująca informacja o Żydach ciągnących z Moraw na Kujawy, od których należało pobierać cła na rogatkach obu miast nawet gdyby nie mieli z sobą towarów na sprzedaż¹³.

Pierwsze relacje źródłowe rzucają cenne światło na temat roli jaką odgrywali Żydzi na obszarach wiejskich. Pierwszy z nich informuje nas, że Piotr Włostowic w połowie XII wieku uposażył klasztor kanoników regularnych na Piasku we Wrocławiu wsią Tyniec Mały, która została wcześniej pozyskana od Żyda¹⁴. Dokument powstał przed 1193 rokiem. Wymieniony na nim Piotr Włostowic zmarł w 1153 roku. Transakcja musiała więc się odbyć przed

Rzeczypospolitej szlacheckiej”, red. A.Link – Lenczowski, T. Polański, Wrocław – Warszawa – Kraków 1991, s. 129.

¹² J. Morawiec, Szlak handlowy Kijów – Kraków – Praga, a ziemie nad Przemszą i Brynicą w IX – XI wieku,[w:]Osadnictwo...s.89 – 100; J. Sperka, Kształtowanie się granicy małopolsko – śląskiej...[w:] Osadnictwo...s.107.

¹³ Regesten zur Schlesischen Geschichte, wyd C. Grünhagen, [w:] Codex diplomaticus Silesiae, t. VII, Breslau 1869 – 1886, nr.293, s.132; SU, t. I,cz.2, nr 269,s.197 - 198; KDS, t. III, nr 309, s.113 – 115; J. Laberschek, Z dziejów Siewierza i ziemi siewierskiej do końca XIII wieku,[w:] Siewierz, Czeladź, Koziegłowy. Studia i materiały z dziejów Siewierza i księstwa siewierskiego, red. F. Kiryk, Katowice 1994, s. 134.

¹⁴ KDS, t. I, nr 68, s.155 – 162. Por. R. Grodecki, Dzieje Żydów w Polsce do końca XIV wieku,[w:] Polska piastowska, red. R. Grodecki, Warszawa 1969s.610; M. Horn, Działalność gospodarcza Żydów Polskich w średniowieczu na tle rozwoju osadnictwa,[w:] Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego (dalej: BŻIH), Warszawa 1983, s.74; W. Korta, Rozwój wielkiej własności feudalnej na Śląsku do połowy XIII wieku, Wrocław – Warszawa – Kraków 1964, s. 22 i s. 25 – 26.

datą śmierci Własta¹⁵, tj. ok. poł. XII wieku¹⁶. Na podstawie tak skąpych informacji zawartych w dokumencie możemy stwierdzić, że jacyś Żydzi przed 1153 rokiem posiadali na prawach własności wieś Tyniec Mały, którą następnie sprzedali. Podobne przekazy dotyczą lat 1203 – 1218. Żydzi Józef i Chaskiel jako właściciele podwrocławskiej wsi Sokolniki, sprzedali osadę, która następnie została ofiarowana wrocławskiemu klasztorowi Św. Wincentego na Ołbinu¹⁷. Nie ulega wątpliwości, że ci dwaj Żydzi nie posiadali całej osady. Na dokumencie wystawionym przez Bolesława Kędzierzawego we Wrocławiu, 22 czerwca 1149 roku, wspomniane są Sokolniki jako własność klasztoru św. Wincentego¹⁸. Ten stan rzeczy potwierdza dokument papieża Celestyna III, wydanego na prośbę opata Cypriana, 8 kwietnia 1193 roku¹⁹. Na dokumencie Henryka Brodatego z 28 czerwca 1203 roku, jako właściciel Sokolnik występuje Żyd Józef²⁰. Kolejny dokument księcia Henryka Brodatego z 1204 roku już nas informuje o dwóch żydowskich właścicielach Sokolnik: Józefie i Chaskielu²¹. Widnieją jeszcze jako właściciele tejże osady na dwóch późniejszych dokumentach księcia Henryka Brodatego. Pierwszy pochodzi z 21 sierpnia 1208 roku²², a drugi z 1218r.²³. Tak więc klasztor jak i wymienieni wyżej Żydzi byli w posiadaniu tylko po połowie wsi Sokolniki. Dopiero w późniejszym okresie klasztor nabył drugą część osady. Świadczy o tym dokument wystawiony w Asyżu przez papieża Innocentego IV z 4 lipca 1253 roku na którym Sokolniki są własnością klasztoru premonstratensów wrocławskich²⁴.

¹⁵ R. Grodecki, *Dzieje Żydów...[w:] Polska piastowska...s.610*; M. Horn, *Działalność gospodarcza Żydów Polskich... [w:] BŻIH,s.74*; W. Korta, *Rozwój wielkiej własności feudalnej na Śląsku...s.22 i 25 – 26*; M. Brann, *Geschichte der Juden in Schlesien, t. I, Breslau 1896, s.5.*

¹⁶ Por. M. Wodziński, *Hebrajskie inskrypcje na Śląsku XIII – XVIII wieku, Wrocław 1996, s.40.*

¹⁷ KDS,t. I, nr 103, s.243 – 253(dok. z 1203 roku wymienia jako właściciela Sokolnik Żyda Józefa); KDS,t. I, nr 107, s.273 – 277(dok. z 1204 roku jako właściciele Sokolnik wymienia już dwóch Żydów: Józefa i Chaskiela. Nie wiadomo w jakich okolicznościach współwłaścicielem wsi został Chaskiel); KDS, t. II, nr 130,s.25 – 55(dok. wydany przed 21 sierpnia 1208 roku); KDS, t. II, nr 193, s. 180 – 194 (dok. wyd. w 1218 roku). Zob. W. Korta, *Rozwój wielkiej własności...s.66 – 67*; M. Wodziński, *Hebrajskie inskrypcje...40.*

¹⁸ KDS, t. I, nr 25, s. 59 – 66; W. Korta, *Rozwój wielkiej własności...s. 64.*

¹⁹ KDS, t. I, nr 70, s. 164 – 173. Dokument został wydany w Lateranie. Stolica Apostolska wzięła w nim pod opiekę klasztor, wymieniając imiennie jego posiadłości. Por. W. Korta, *Rozwój wielkiej własności...s.65.*

²⁰ KDS, t. I, nr 103, s. 243 – 259.

²¹ KDS,t.I, nr 107,s.273 – 277.

²² KDS, t. II, nr 130, s. 25 – 55.

²³ KDS, t. II, nr 193, s.180 – 194.

²⁴ SU, t. III, nr 89, s. 66 – 68; W. Korta, *Rozwój wielkiej własności...s.66 – 67.*

Kolejny dokument z 1226 roku został wydany w wyniku sądu polubownego pomiędzy Henrykiem Brodatym a biskupem wrocławskim Wawrzyńcem. Spór został rozstrzygnięty przez sędziów wyznaczonych przez papieża. Za pośrednictwem opata Jana z Naumburga oraz dziekana Piotra z Meissen zawarto ugodę pomiędzy księciem śląskim, a biskupem, wrocławskim. W myśl ugody chłopci pracujący na gruntach książęcych mieli płacić na rzecz biskupów wrocławskich dziesięcinę snopową²⁵. Podana jest tam informacja, że w kasztelanii bytomskiej (Dolny Śląsk) chłopci książęcy mają płacić kościołowi dziesięcinę w postaci miodu, natomiast wolni chłopci i Żydzi mają uiszczać pełną dziesięcinę snopową²⁶. Mamy tutaj na pierwszy rzut oka dziwną sytuację, w której wyznawcy obcej religii byli zmuszeni uiszczać dziesięcinę na rzecz Kościoła. Analizując jednak głębiej zaistniałą sytuację należy sądzić, że ziemia była w przeszłości w posiadaniu chrześcijan, którzy musieli płacić podatek na rzecz instytucji kościelnej. Kiedy ziemia przeszła w bliżej nieznanymi okolicznościami w posiadanie Żydów, Kościół nie chcąc rezygnować z dochodów, dalej korzystał z nabytych wcześniej praw²⁷.

Także księga henrykowska opisuje jak to rycerz Ścibor z Czesławic zadłużył się u Żyda Merkelina na sumę 66 grzywien. Nie będąc w stanie spłacić długu musiał oddać Merkelinowi swój majątek – Czesławice. Dobra te zostały następnie odsprzedane klasztorowi henrykowskiemu²⁸.

Charakteryzując osadnictwo żydowskie na Śląsku, kolejną kwestią którą się zajmujemy są pierwsze informacje źródłowe o pobycie wyznawców mozaizmu w miastach śląskich.. Najstarszym śladem obecności żydowskiej na Śląsku jest zachowana we Wrocławiu inskrypcja nagrobna z 1203 roku - Dawida, syna Sar Szaloma. Na inskrypcji tej widnieje napis, który mówi: „ Ten kamień jest pomnikiem nagrobnym rabiego Dawida o miłym głosie, syna Sar Szaloma”²⁹. Ten najstarszy żydowski pomnik nagrobny stał na mogile

²⁵ J. Drabina, Kościół wobec Żydów na średniowiecznym Śląsku, [w:] Sobótka 1989, nr I, s. 14.

²⁶ Urkunden zur Geschichte des Bisthums Breslau im Mittelalter, wyd. G. A. Stenzel, Breslau 1845, nr 2; Regesten zur Geschichte der Juden im Fränkischen und Deutschen Reich, wyd. J. Aronius, Berlin 1902, nr 442; R. Grodecki, Dzieje Żydów...[w:] Polska piastowska...s.612; J. Wyrozumski, Żydzi w Polsce...[w:] Żydzi w dawnej...s.131; M. Horn, Działalność gospodarcza...[w:] BŻIH...s.77.

²⁷ Taki punkt widzenia przedstawił R. Grodecki, Dzieje Żydów...[w:] Polska piastowska...s.612.

²⁸ Księga henrykowska, wyd. J. Matuszewski, S. Rospond, Poznań 1949, s.364; M. Cetwiński, Śląski tygiel, Częstochowa 2001, s.307 – 308.

²⁹ A. Żbikowski, Żydzi, Wrocław 2004, s.18; J. Wyrozumski, Żydzi w Polsce...[w:] Żydzi w dawnej...s.130; R. Grodecki, Dzieje Żydów...[w:] Polska piastowska...s.611; M. Wodziński, Hebrajskie inskrypcje...s.167-170.

kantora, prowadzącego śpiewne modły we wrocławskiej bożnicy³⁰. Kolejny nagrobek zachowany do naszych czasów pochodzi z 25 grudnia 1246 roku³¹. W świetle tych danych przypuszczamy, że Żydzi we Wrocławiu przebywali już od przełomu XI/XII wieku. Od końca XII wieku zapewne istniała już tam gmina żydowska. W czasie najazdu tatarskiego w 1241 roku Wrocław został doszczętnie zniszczony, a co za tym idzie również i gmina³². Zachowany nagrobek z 1246 roku pozwala sądzić, że społeczność ta w stolicy Śląska rychło się odrodziła.

W Ziębicach pierwszy przekaz poświadczający pobyt Żydów w tym mieście pochodzi z 11 lutego 1285 roku³³. We Lwówku Śląskim pierwsza wzmianka mówiąca o Żydach tam przebywających pochodzi z 1294 roku. Informuje nas ona o dzielnicy żydowskiej³⁴. W mieście – co jest godne uwagi – starozakonni posiadali także rytualną karczmę żydowską³⁵. Społeczności żydowskie w II połowie XIII wieku są potwierdzone źródłowo również m.in. w Świdnicy, Kłodzku, Opawie. O Żydach przebywających w Legnicy³⁶ dowiadujemy się w 1301 roku³⁷. Na dokumencie z 13 września 1317 roku podana jest informacja o młynie w mieście żydowskim koło Legnicy, nad „ czarną wodą”³⁸. Ta wzmianka odnosi się do dzielnicy żydowskiej w mieście, położonej między starym mostem zamkowym wzdłuż ulicy Nowej w głąb parku zamkowego. W Legnicy wyznawcy judaizmu mieli także własną bożnicę z cmentarzem. W pierwszej połowie XIV wieku pojawiają się wzmianki o Żydach w Środzie Śląskiej, Strzelinie, Oławie, Niemczy, Sokołowie, Złotorzy, Chojnowie, Namysłowie, Brzegu³⁹, Nysie, Ścinawie Nyskiej, Górze, Lubinie i Wschowej. W II połowie XIV wieku

³⁰ M. Łagiewski, *Macewy mówią*, Wrocław – Warszawa – Kraków 1991, s. 31

³¹ M. Wodziński, *Hebrajskie inskrypcje...*s.171-172.

³² F. Rosenthal, *Najstarsze osiedla żydowskie na Śląsku*, [w:] BŻIH, nr 34, 1960, s.12.

³³ *Urkundenbuch der Stadt Münsterberg in Schlesien*, wyd. P. Bretschneider, t. I, Münsterberg 1927, nr 41; F. Rosenthal, *Najstarsze osiedla żydowskie...*[w:] BŻIH...s.17.

³⁴ J. G. Bergemann, *Historisch – Topographische Beschreibung der Kreis-Stadt Löwenberg*, Jelenia Góra 1824, s.597.

³⁵ F. Rosenthal, *Najstarsze osiedla żydowskie...*[w:] BŻIH...s.5.

³⁶ Należy wspomnieć, że Żydzi w Legnicy rzekomo przebywali już od 1170 roku. Mieli się osiedlić przy zamku. Por. F. Rosenthal, *Najstarsze osiedla żydowskie...*[w:] BŻIH...s.3; M. Brann, *Geschichte der Juden in Schlesien...*s.2, przyp.1.

³⁷ *Urkundenbuch der Stadt Liegnitz und ihres Weichbildes bis zum Jahre 1455*, wyd. F. W. Schirmacher, Liegnitz 1886, nr 21, s. 16; F. Rosenthal, *Najstarsze osiedla żydowskie...* [w:] BŻIH...s.4.

³⁸ F. Rosenthal, *Najstarsze osiedla żydowskie...* [w:] BŻIH...s.4.

³⁹ Pierwsza wiadomość o Żydach z tego miasta pochodzi z 1324 roku. Byli oni w tym czasie prześladowani za uprawianie lichwy. Zob. G. Biermann, *Geschichte der Herzogthümer Troppau und Jägendorf, Teschen* 1874, s.107.

źródła poświadczają np. bytność Żydów w Jaworze, Ząbkowicach Śląskich, Dzierżoniowie, Głubczycach, Otmuchowie, Ujeździe, Widawie, Grodkowie⁴⁰.

Co ciekawe nie ma przekazów, które informowały by o przedstawicielach wyznania mojżeszowego na obszarze Górnego Śląska w pierwszym etapie kolonizacji. W Opolu ludność żydowska przebywała zapewne od II połowy XIII wieku, skoro w I połowie XIV stulecia potwierdzony jest tam pobyt tej ludności⁴¹. Najwcześniejsza wzmianka o Żydach w Raciborzu pochodzi dopiero z 1367 roku⁴². Natomiast przekaz poświadczający obecność Izraelitów w Koźlu i Pyskowicach pochodzi z 1373 roku⁴³. Dopiero w 1395 roku w Bytomiu został wymieniony na dokumencie Abraham von Buthum⁴⁴. O pobycie wyznawców mozaizmu w tym mieście świadczy również ich występowanie w księgach miejskich Krakowa, w których jednoznacznie wymienieni są jako osoby pochodzące z tego górnośląskiego grodu. I tak 29 marca 1435 roku w księgach krakowskich pojawia się Salomon⁴⁵, a 19 IX 1495 roku – Jakub⁴⁶. Ostatnio podczas prac archeologicznych odkryto w Bytomiu drewnianą łaskę z gwiazdą Dawida, datowaną na przełom XIV/XV wieku. Interesująco przedstawia się zapis w urbarzu bytomskim z 1532 roku, który nakładał na Żydów przejeżdżających lub przechodzących przez miasto obowiązek opłaty 2 gr. od głowy. W przypadku przewożenia sprzętu domowego związanego z przeprowadzką musieli uiścić 24 grosze⁴⁷. W świetle tych danych Żydzi w górnośląskim Bytomiu pojawili się dopiero w XIV wieku. Nieliczni przedstawiciele społeczności żydowskiej pojawiający się w przekazach źródłowych świadczą o tym, że w Bytomiu mogło przebywać zaledwie kilka rodzin żydowskich.

Reasumując wypowiedziane uwagi fale migracji ludności żydowskiej w pierwszej kolejności docierały na obszary bardziej rozwinięte ekonomicznie, a mianowicie na Dolny Śląsk. Nieco później musieli przybyć na Górny Śląsk, ponieważ były to tereny słabsze

⁴⁰ F. Rosenthal, Najstarsze osiedla żydowskie... [w:] BŻIH...s.3 - 27. Tam też znajdują się informacje źródłowe.

⁴¹ F. Rosenthal, Najstarsze osiedla żydowskie... [w:] BŻIH...s.26 - 27; M. Cetwiński, Śląski tygiel...s.311

⁴² F. Rosenthal, Najstarsze osiedla żydowskie... [w:] BŻIH...s.25.

⁴³ F. Rosenthal, Najstarsze osiedla żydowskie... [w:] BŻIH...s.25.

⁴⁴ J. Drabina, Historia Bytomia (1254 - 2000), Bytom 2000, s.107; P. Maser, A. Weiser, Juden in Oberschlesien, t. I, Gebr. Mann Verlag - Berlin 1992, s.73.

⁴⁵ Żydzi w średniowiecznym Krakowie. Wypisy źródłowe z ksiąg miejskich krakowskich, oprac. B. Wyzomska, Kraków 1995, nr 310, s. 81.

⁴⁶ Tamże, nr 939, s. 201.

⁴⁷ F. Gramer, Chronik der Stadt Beuthen O/S, Beuthen 1863, nr 32, s.379; J. Drabina, Ludność żydowska w przedindustrialnym Bytomiu (do początków XIX wieku), [w:] Studia Judaica 8:2005, nr 1-2 (15 - 16), s.55.

gospodarzo. Świadczy o tym znacznie mniejsza liczba lokowanych miast, jak i fakt że miasta dolnośląskie były o wiele ludniejsze⁴⁸. Za tą tezę przemawia późne pojawienie się przedstawicieli mozaizmu na Górnym Śląsku w źródłach. Na podstawie przytoczonych przez nas źródeł można sądzić, że Żydzi osiedlali się na Śląsku już na przełomie XI/XII wieku, a nasilenie tych procesów nastąpiło w XIII stuleciu. Śląsk i miasta, które były tam położone znajdowały się na ważnych szlakach komunikacyjnych i handlowych, które prowadziły z Węgier do Wielkopolski i z Wrocławia do Krakowa. Ten stan rzeczy był czynnikiem uzasadniającym kolonizację żydowską na tym obszarze. Wyznawcy mozaizmu osiedlali się także w osadach typu wiejskiego. Taka sytuacja występowała w nadodrzańskiej kasztelanii bytomskiej, gdzie uprawiali ziemię. Były to jednak kolonie o niewielkich rozmiarach w porównaniu ze społecznościami rozwijającymi się w miastach.

Wyznawcy judaizmu byli w swej większości dość zamożni. Majętność tej ludności nasuwa przypuszczenie, że mogli być potomkami uciekinierów z Pragi, gdyż tamtejsza kolonia uchodziła za bardzo bogatą⁴⁹. Przemawia za tym posiadanie przez poszczególnych przedstawicieli tej społeczności dóbr ziemskich. Sądzić należy jednak, że nie mogło to być zjawisko częste. Przekazy źródłowe odnotowują tylko pojedynczych właścicieli dóbr ziemskich pochodzenia żydowskiego. Ludność ta była również dobrze zorganizowana czego dowodem jest istnienie kirkutu we Wrocławiu, a co za tym idzie gminy żydowskiej, istniejącej zapewne od końca XII wieku.

Kolejnym istotnym zagadnieniem jest stosunek książąt śląskich do Żydów. Książęta roztaczali opiekę nad Żydami. Bez pozwolenia władzy państwowej nie było możliwe, aby ludność ta mogła się osiedlać w śląskich miastach. Władcy śląscy wzorowali się na przywileju księcia wielkopolskiego Bolesława Pobożnego(1221 – 1279),który wydał dla tamtejszych Żydów, 16 sierpnia 1264 roku w Kaliszu przywilej, tzw. Statut kaliski. Statut gwarantował wyznawcom religii mojżeszowej wolność kultu religijnego, zachowania swoich praw, obyczajów, tworzenia gmin, swobodę działalności gospodarczej. Statut ponadto gwarantował bezpieczeństwo osobiste⁵⁰ i uznawał Żydów za sługi skarbu książęcego⁵¹. Książę w punkcie 31 przywileju zarządził aby nikt nie oskarżał Żydów o spożywanie krwi

⁴⁸ Zob. J. Drabina, Historia miast śląskich w średniowieczu, Kraków 2000.

⁴⁹ Kosmasa Kronika Czechów...s. 319;H. Haumann, Historia Żydów...s.19.

⁵⁰ M. Cetwiński, Śląski tygiel...s. 305 – 306.

⁵¹ KDW, t. I, nr 605, s. 563 - 566;P. Fijałkowski, Dzieje Żydów w Polsce. Wybór tekstów źródłowych XI – XVIII w wiek, Warszawa 1993,nr 1, s.15 – 19; R. Grodecki, Dzieje Żydów...[w:] Polska piastowska...s.641 – 653; M. Horn, Działalność gospodarcza Żydów Polskich...[w:] BŻIH...s.75.

ludzkiej. W przypadku oskarżenia Żyda o zabicie chłopca chrześcijańskiego należało to udowodnić. Słuszność oskarżenia musiało potwierdzić trzech chrześcijan i tyleż samo Żydów. Jeśli oskarżenie okazałoby się słuszne, to Żyd winny przestępstwa poniesie karę przewidzianą przez prawo dla tego rodzaju zbrodni. W przypadku jeśli oskarżenie było niesłuszne, karę przewidzianą dla Żyda – zabójcy miał ponieść chrześcijański oszczerca⁵². Dzięki tym zapisom społeczność ta była pod specjalną ochroną władzy książęcej. Podobne w brzmieniu przywileje nadali Żydom książęta śląscy, a mianowicie: książę wrocławski Henryk IV Probus w latach 1273 – 1290, Henryk Głogowski I po 1274 roku, Henryk Legnicki w latach 1290 – 1295, Bolko legnicko – wrocławski w 1295 i Henryk Głogowski III w 1299 roku⁵³. Żydzi otrzymywali również generalne przywileje królewskie w Świdnicy (1295 i 1328 r.) oraz we Wrocławiu (1327 i 1339r.)⁵⁴. W 1315 roku, książę wrocławski, Henryk VI powierzył urząd zwierzchnika dworu i kuchni książęcej Żydowi Salomonowi⁵⁵. Jednak wskutek interwencji biskupa wrocławskiego, Henryka z Wierzbna (1302 – 1319) musiał zrezygnować ze stanowiska⁵⁶. Ta przychylność władz państwowych nie była jednak bezinteresowna. Żydzi pożyczali znaczne sumy książętom śląskim, a nawet biskupom wrocławskim. Dowodem tego stanu rzeczy są zachowane listy dłużnicze znalezione u Żydów po ich uwięzieniu w maju 1453 roku⁵⁷. W 1300 roku Żydzi pożyczili księciu Henrykowi głogowskiemu znaczne sumy i obsypali go darami z okazji obwarowania miasta Bolesławca⁵⁸.

Nieprzyjazną postawę wobec wyznawców religii mojżeszowej zajął Kościół katolicki jak i również lokalne społeczności chrześcijańskie podejmując szereg wrogich działań. Osiedlający się Żydzi byli dużą konkurencją dla chrześcijańskich rzemieślników i kupców. W tej sytuacji sprzeciwiali się oni aby ludność ta osiedlała się w ich pobliżu.

⁵² KDW, t. I, s. 563 – 566; M. Cetwiński, Śląski tygiel...s.305 – 306.

⁵³ M.Horn, Działalność gospodarcza Żydów Polskich... [w:] BŻIH...s.75; R. Grodecki, Dzieje Żydów...[w:] Polska piastowska...665 – 667.

⁵⁴ K. Maleczyński, Epoka feudalna, [w:] Historia Śląska... s.486.

⁵⁵ Vereine für Geschichte und Alterthum Schlesiens. Das Formelbuch des Domherrn Arnold von Protzan, [w:] Codex diplomaticus Silesiae, t. V(dalej: CDS V), wyd. W. Wattenbach, Breslau 1862, nr 73, s. 57; J. Drabina, Kościół wobec Żydów...[w:] „Sobótka”...s.19 – 20.

⁵⁶ CDS V, nr 73, s. 57; nr 74, s. 57 – 58.

⁵⁷ G. Bondy, Zur Geschichte der Juden in Böhmen, Mähren und Schlesien, t. I, Prag. 1906, nr 138 – 140; Archiwum Państwowe we Wrocławiu, Zbiór Klozego, nr. 119, s. 3 – 6; J. Drabina, Kościół wobec Żydów...[w:] „Sobótka”...s. 14 – 15.

⁵⁸ F. Rosenthal, Najstarsze osiedla żydowskie... [w:] BŻIH...s.5.

Nieprzychylną postawę Kościoła wobec Żydów ilustruje postawa papieża Klemensa IV z 1267 roku. W niezbyt wyszukanych słowach, stwierdził, że Żydzi zabili Chrystusa i z tego powodu są skazani na wieczną tułaczkę, niczym bratobójca Kain. Konsekwencją tego było według papieża odtrącenie tego narodu od Boga. Uznał przeto, że jako zatwardziali grzesznicy powinni być uciskani jarzmem niewoli, co może ich pobudzi „do szukania Imienia Pańskiego”⁵⁹. Klemens IV zarzucił, że Żydzi w Polsce za zgodą kościelnych dostojników najmują chrześcijańskie mamki „na zniewagę Chrystusa i chrześcijańskiego imienia. Z wielką „troską” zwracał uwagę na fakt, że w miastach starozakonni budują 5 synagog przy jednym kościele. Ze zgrozą namiestnik św. Piotra zauważył, że synagogi w Polsce niejednokrotnie są piękniejsze i bogatsze od świątyń katolickich. Ganił ponadto polskich katolików za ożywione kontakty gospodarcze z „niewiernymi”, co przyczynia się do znacznego wzrostu zamożności Żydów⁶⁰. Szczególne zainteresowanie wzbudza fragment pisma w którym papież zwrócił uwagę na bogactwo synagog. Jak dotychczas nie znaleziono dowodów archeologicznych na taki stan rzeczy. Być może dezaprobatę papieską wobec Żydów potęgował fakt, że odgrywali oni znaczącą rolę na dworach książąt polskich. Dowodem tego jest panowanie Mieszka III Starego, u którego Żydzi na przełomie XII/XIII wieku bili monety zwane brakteatami⁶¹ z napisami w języku hebrajskim⁶². Również mincerze żydowskie do 1206 roku pracowali na zlecenie Kazimierza Sprawiedliwego, Bolesława Wysokiego i Władysława Laskonogiego⁶³.

Wobec tego mnożyły się przepisy prawne, które narzucały im szereg ograniczeń. Przykładem są postanowienia synodu wrocławskiego z lutego 1267 roku, obradującego pod przewodnictwem kardynała Gwidona z Rzymu⁶⁴. Synod ten przyjął uchwały przeciw wyznawcom judaizmu. Nakazano Żydom osiedlać się w miastach w osobnych dzielnicach, nosić wyraźne oznaczenie na ubraniach, których cechą charakterystyczną była czapka

⁵⁹ Monumenta Poloniae Vaticana, t. III, Kraków 1914, nr 515; M. Cetwiński, Śląski tygiel...s.304.

⁶⁰ KDW, t. I, nr 423.

⁶¹ Jednostronne srebrne denary

⁶² Żydzi w Polsce Odrodzonej, praca zbiorowa pod red. J. Schipera, A. Tartakowera, A. Hafftki, t. I, Warszawa 1932, s.39; R. Kiersnowski, Moneta w kulturze wieków średnich, Warszawa 1988, s. 102 - 103; J.A. Szwagrzyk, Pieniądz na ziemiach polskich X – XX wiek, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź 1990, s.24.

⁶³ Żydzi polscy, Dzieje i kultura, Warszawa 1982,s.9.

⁶⁴ KDW, t. I, nr 423, s. 374 – 375;M. Cetwiński, Śląski tygiel...s.301 – 305; M Wodziński, Hebrajskie inskrypcje...s.44; R Grodecki, Dzieje Żydów...[w:] Polska Piastowska...s.671 – 672; J. Drabina, Kościół wobec Żydów...[w:] „Sobótka”... s.14 –33; T. Silnicki, Kardynał legat Gwido, jego synod wrocławski w roku 1267 i statuty tego synodu,[w:] Z dziejów Kościoła w Polsce. Studia i szkice historyczne, red. T. Silnicki, Warszawa 1960, s. 321 – 379.

opatrzone w rogi. Wyznaczono dzień Jana Chrzciciela, tj. 24 czerwca 1267 roku na oddzielenie osiedli żydowskich od chrześcijańskich. Żydzi mieli sprzedać swoje domy i zamieszkać w wyznaczonym miejscu. Oporni i zwlekający z zamianą miejsca zamieszkania mieli być karani przez biskupów diecezjalnych i władze świeckie. W przypadku nie dotrzymania terminu separacji, winni tej sytuacji nie będą mogli wejść do kościoła⁶⁵. Żydom również nie wolno było piastować urzędów w których podlegali by im chrześcijanie. Ponadto zabroniono im utrzymywania kontaktów towarzyskich i seksualnych z chrześcijanami⁶⁶. Żyd, który odbędzie stosunek seksualny z chrześcijanką miał być uwięziony, aż do zapłacenia kary w wysokości co najmniej 10 grzywien⁶⁷. Chrześcijanka natomiast za tego rodzaju przewinienie miała być ukarana chłostą i wygnana na zawsze z miasta⁶⁸. W mieście miała istnieć tylko jedna synagoga. Ponadto wzywano katolików do nie kupowania od Żydów mięsa i pozostałej żywności. Tłumaczono to możliwością otrucia chrześcijanina „oszukańczym podstępem”⁶⁹. Zatem jak wynika to z powyższego fragmentu statutu starozakonni zostali uznani za wrogów całego chrześcijaństwa, którzy dążą do zgładzenia wyznawców Chrystusa i zdobycia władzy⁷⁰. Postulowano także aby wyznawcy mozaizmu płacili parafiom katolickim swojego rodzaju „haracz”, który wyrównał by proboszczowi straty związane z pobytem niewiernego w miejscu na którym winien przebywać chrześcijanin⁷¹. Jak to słusznie zauważył Jan Drabina, postanowienia synodu wrocławskiego powtarzały dekrety soboru Laterańskiego III z 1179 i Laterańskiego IV z 1215 roku⁷². Na pierwszym z wymienionych soborów zabroniono Żydom utrzymywania chrześcijańskiej służby, a chrześcijanom grożono karami kościelnymi za przebywanie w domach „niewiernych”⁷³. Na soborze Laterańskim IV zabroniono lichwy, postulowano wprowadzić odmienne ubranie dla ludności żydowskiej, zakazano piastowania urzędów, podkreślając że katolicy nie mogą podlegać Żydom. Ponadto zabroniono wyznawcom judaizmu opuszczania swych domów w czasie Wielkiego Tygodnia i narzucono obowiązek świadczeń pieniężnych na rzecz Kościoła za posiadane domostwa. Ten

⁶⁵ KDW, t. I, nr 423, § 12; M Cetwiński, Śląski tygiel...s.305.

⁶⁶ KDW,t. I, nr 423, s. 374 – 375; F. Fijałkowski, Dzieje Żydów...nr 2, s. 19 – 21; R. Grodecki, Dzieje Żydów w Polsce...[w:] Polska piastowska...s. 671.

⁶⁷ M. Cetwiński, Śląski tygiel...s.302.

⁶⁸ Tamże, s. 302.

⁶⁹ KDW, t. I, nr 423, par. 10.

⁷⁰ M. Cetwiński, Śląski tygiel...s.305.

⁷¹ KDW, t. I, nr 423, § 14; M Cetwiński, Śląski tygiel...s.305.

⁷² J. Drabina, Kościół wobec Żydów...[w:] „Sobótka”...s.16.

⁷³ Tamże,s.16.

ostatni punkt wydaje się na pierwszy rzut oka niezrozumiały. W tym przypadku tłumaczono to faktem, że zajmowali przestrzeń na której mogli mieszkać chrześcijanie⁷⁴. Taki stan rzeczy występował we Wrocławiu. W 1453 roku proboszczowi kościoła św. Elżbiety, Żydzi płacili rocznie 97 grzywien i 6 groszy za całą gminę wrocławską. Miejscowy Kościół uzasadniał ten stan rzeczy faktem, że Żydzi zajmowali przestrzeń parafii na której mogli mieszkać katolicy⁷⁵. Synod wrocławski z 16 X 1406 roku uchwalił, że grzech współżycia seksualnego z Żydówką może być odpuszczony wyłącznie przez biskupa⁷⁶. Porównując oba statuty wrocławskie z 1267 i 1406 roku, wydaje się, że ich postanowienia były dość nieskuteczne. Powtarzanie zakazu kontaktów seksualnych Żydów z chrześcijanami na obu synodach pozwalają przypuszczać, że takie zakazane związki zdarzały się dość często.

Na uwagę zasługuje również postawa biskupów wrocławskich wobec społeczności żydowskiej. Kiedy biskupem wrocławskim był Henryk z Wierzbna(1302 – 1319r.), konsekwentnie dążył do realizacji postanowień synodu wrocławskiego z 1267 roku, który nie był w pełni przestrzegany. Przykładem jest reakcja biskupa wrocławskiego na powierzenie Żydowi Salomonowi stanowiska zwierzchnika dworu przez księcia Henryka VI. Henryk z Wierzbna w ostrym tonie nawoływał aby ustąpił z zajmowanego stanowiska w ciągu 8 dni. W przypadku nieposłuszeństwa grożono Salomonowi wyciągnięciem daleko idących konsekwencji. Biskup nakazał proboszczom parafii wrocławskich aby upomnieli wiernych żeby nie byli posłuszni owemu Żydowi. Przypomniawszy także, że nie godzi się aby chrześcijanie służyli „niewiernym”⁷⁷. Wkrótce jednak sprawa znów odżyła, bowiem Salomon ponownie powrócił na piastowane wcześniej stanowisko. W odpowiedzi w nie datowanym piśmie biskup Henryk przyrównał Salomona do psa powracającego do swoich wymiocin. Przy okazji przypomniał postanowienia synodu wrocławskiego, które mają obowiązywać wszystkich chrześcijan podległych władzy biskupa. Powtórzył zakaz służenia kobietem chrześcijańskich jako mamek u Żydów⁷⁸. Nakazano aby katoliczki porzuciły służbę u wyznawców mozaizmu w ciągu 14 dni. Biskup upomniawszy Żydów, że nie wolno im zatrudniać u siebie chrześcijan⁷⁹. Na podstawie tego pisma biskupiego należy sądzić, że taki proceder musiał być częstym zjawiskiem we Wrocławiu. Henryk z Wierzbna osobiście w ostrym tonie zgnął

⁷⁴ Tamże, s. 16.

⁷⁵ Tamże, s.16.

⁷⁶ J. Sawicki, Synody diecezji wrocławskiej i ich statuty, [w:] „Concilia Poloniae”,t.10, Wrocław 1963, s.365.

⁷⁷ CDS V, nr 73, s.57; J. Drabina, Kościół wobec Żydów...[w:] „Sobótka”...s.20.

⁷⁸ CDS V, nr 74, s. 57 – 58; J. Drabina, Kościół wobec Żydów...[w:] „Sobótka”...s.20.

⁷⁹ CDS V, nr 74,s.57 – 58.

także zwierzchnika gminy żydowskiej. W nie datowanym piśmie potępiał owego rabina, że zabijał w rzeźniach bydło według obowiązujących praw w religii mojżeszowej. Z bydła tego wybierał najlepsze sztuki, a te uznane za nieczyste miały być przekazane do sprzedaży ludności chrześcijańskiej. Biskup uznał te praktyki za haniebne przy okazji ostrzegając rzeźników aby nigdy więcej nie zezwalali Żydom na taki proceder i skutecznie mu przeciwdziałali⁸⁰. Zabiegi biskupa zdają się skuteczne bowiem rajcy wrocławscy w końcu 1315 roku wydali zakaz sprzedawania mięsa chrześcijanom przez Żydów⁸¹.

Także władze poszczególnych miast śląskich wprowadzały szereg przepisów ograniczających działalność ekonomiczną Żydów. Już w 1285 roku we Wrocławiu i Głogowie zabroniono im brać w zastaw koni i jakiegokolwiek bydła bez wiedzy przynajmniej jednego chrześcijanina i postronnego Żyda⁸². Wzrastająca konkurencja gospodarcza w miastach, była powodem zakazania w 1302 roku Żydom we Wrocławiu detalicznej sprzedaży sukna, a od 1315 roku nie mogli, jak to już wspominaliśmy, handlować mięsem⁸³. Identyczne ograniczenia w ślad za Wrocławiem wprowadził w latach 1302 – 1315 także Głogów⁸⁴.

Niedługo po tych wydarzeniach, w czasie panującego głodu, doszło w 1319 roku do wygnania Żydów z Wrocławia. Posądzono ich bowiem o wykupienie wszystkich zapasów żywności⁸⁵. Po rychłym powrocie zostali obłożeni bardzo wysokimi podatkami⁸⁶. Nieco później zniszczono cmentarz w Legnicy (1345r.)⁸⁷. Kamienie z tego cmentarza zostały użyte do naprawy murów miejskich⁸⁸. Ten sam los spotkał cmentarz we Wrocławiu (1346r.). Stało się tak pomimo gwarancji nietykalności cmentarza i zwolnienia go od podatków po wieczne czasy, które otrzymała gmina żydowska od władz miasta Wrocławia na przełomie 1315 i

⁸⁰ CDS V, nr 75, s. 58 – 59; J. Drabina, Kościół wobec Żydów...[w:] „Sobótka”...s.21.

⁸¹ Regesten zur Schlesischen Geschichte 1301 – 1315,[w:] Codex diplomaticus Silesiae, t. XVI (dalej:CDS XVI), wyd. C. Grünhagen, C. Wutke, Breslau 1892, nr 3529.

⁸² G. A. Stenzel, Geschichte Schlesiens, t. I, Wrocław 1853, s. 287; F. Rosenthal, Najstarsze osiedla żydowskie... [w:] BŻIH...s.19.

⁸³ A. Żbikowski, Żydzi...s.26.

⁸⁴ Urkundensammlung zur Geschichte des Ursprungs der Städte und der Einführung und Verbreitung Deutscher Kolonisten und Rechte in Schlesien und der Ober – Lausitz, wyd. G. A. Tzschoppe, G. A. Stenzel, Hamburg 1832, nr 102, § 5, s.445 i nr 118, § 8,s. 497;CDS XVI, nr 3529; M. Horn, Działalność gospodarcza...[w:] BŻIH...s. 78 – 79.

⁸⁵ F. Rosenthal, Najstarsze osiedla żydowskie...[w:] BŻIH...s.15.

⁸⁶ M. Wodziński, Hebrajskie inskrypcje...44.

⁸⁷ F. Rosenthal, Najstarsze osiedla żydowskie... [w:] BŻIH...s.4; M. Wodziński, Hebrajskie inskrypcje...s.40.

⁸⁸ F. Rosenthal, Najstarsze osiedla żydowskie... [w:] BŻIH...s.4.

1316 roku⁸⁹. Rajcy wrocławscy ponadto złamali zobowiązanie, że pochowane na nim zwłoki nigdy nie będą wykopane, lecz pozostaną tam gdzie leżały od wieków⁹⁰. Niestety w tych smutnych zdarzeniach znaczącą rolę odegrali władcy Czech. Zajęli oni chwiejne stanowisko wobec antyżydowskich postaw mieszczan w miastach śląskich. Król Jan Luksemburski, w związku z niedawnym pożarem miasta ofiarował radzie miejskiej Wrocławia kamienie z cmentarza żydowskiego w celu odbudowy murów⁹¹. Na mocy dokumentu wydanego przez króla czeskiego 27 września 1345 roku, władze Wrocławia przystąpiły do likwidacji cmentarza w kwietniu 1346 roku. Wrocławscy Żydzi pozbawieni swojego kirkutu, grzebali zmarłych poza murami miasta – przed Bramą Oławską, aż do 1454 roku, kiedy to zostali wypędzeni z miasta⁹². 7 października 1349 roku król Karol IV przekazał radzie wrocławskiej pogorzelsko po spalonych przez rozjuszone pospólstwo domach żydowskich oraz dwie bożnice⁹³. W 1349 roku w czasie panującej epidemii „czarnej śmierci”, oskarżono ich o sprowadzenie zarazy i wypędzono z wielu miast śląskich⁹⁴. W tymże roku mnożyły się pogromy i likwidacja gmin żydowskich w Bytomiu nad Odrą, Świdnicy⁹⁵, Głogówku, Górze, Nysie, Oleśnicy, Kłodzku, Legnicy, Ziębicach, Opolu⁹⁶, Paczkowie i prawdopodobnie w Białej⁹⁷. We Wrocławiu doszło do prawdziwej rzezi Żydów, których wymordowano. W Górze pogrom został zapoczątkowany plotką, że Żyd Yła otrul chrześcijanina⁹⁸. Natomiast w Nysie, 2 IV 1349 roku podpalono pewnego Żyda, który nie chciał przyjąć chrztu. Przy okazji puszczono z dymem 40 domów należących do jego pobratymców⁹⁹. W reakcji Karol IV nakazał śledztwo w wyniku którego skazano sprawców owych zająć. W Górze skazano

⁸⁹ Breslauer Urkundenbuch, wyd. G. Korn, Breslau 1870, nr 101, s.92; M Łagiewski, Macewy mówią...s.29.

⁹⁰ G. Korn, Breslauer Urkundenbuch... nr 101, s. 92.

⁹¹ K. Maleczyński, Epoka...[w:] Historia Śląska...s.487.

⁹² M. Łagiewski, Macewy mówią, s. 33.

⁹³ K. Maleczyński, Epoka...[w:] Historia Śląska...s. 487; F. Rosenthal, Najstarsze osiedla żydowskie...[w:] BŻIH...s.27.

⁹⁴ M. Horn, Działalność gospodarcza...[w:]BŻIH...s. 76. Zob. również interesujący artykuł M. Cetwińskiego, Pogromy Żydów na Śląsku w XIV – XV wieku. Narodziny antysemitycznych stereotypów[w:] Biuletyn , nr 5:1994.

⁹⁵ Zob. M. Goliński, Ze studiów nad Żydami świdnickimi w średniowieczu, [w:] Z historii ludności żydowskiej w Polsce i na Śląsku, Wrocław 1994.

⁹⁶ F. Rosenthal, Najstarsze osiedla żydowskie...[w:] BŻIH...s.26 – 27; M. Cetwiński, Śląski tygiel...s.311.

⁹⁷ M. Wodziński, Hebrajskie inskrypcje...s.44; M. Brann, Geschichte der Juden in Schlesien, t. II, Breslau 1897,s.47.

⁹⁸ L. Oelsner, Schlesische Urkunden zur Geschichte der Juden im Mittelalter, Wien 1864, s.53, M. Cetwiński, Śląski tygiel...s.311.

⁹⁹ F. Rosenthal, Najstarsze osiedla żydowskie...[w:] BŻIH...s.27, przyp.148; M Cetwiński. Śląski tygiel...s.311.

następujących mieszczan: Więclawa (tkacz), Peczka Schrotera (szewc), Tyczka Szewca (rzeźnik), Jekla i anonimowego piekarza¹⁰⁰. W Brzegu, wskutek interwencji monarszej także ujęto winnych wystąpień antyżydowskich¹⁰¹. Nie uchroniło to jednak tej społeczności przed następnymi prześladowaniami. Kolejny pogrom Żydów we Wrocławiu nastąpił w 1351 roku, którego konsekwencją było ich wygnanie¹⁰². Zaniepokojony tymi wydarzeniami cesarz Karol IV nakazał 13 stycznia 1359 roku aby władze miejskie Wrocławia, Środy Śląskiej, Namysłowa i Góry zapewniły bezpieczeństwo Żydom zamieszkujących w tych ośrodkach miejskich¹⁰³. W odpowiedzi, 19 lutego 1359 roku, władze wspomnianych miast zagwarantowały opiekę starozakonnym¹⁰⁴.

Do dzisiaj toczy się dyskusja czy rzeczywiście doszło w 1349 roku do pogromu Żydów w górnośląskim Bytomiu¹⁰⁵. J. Drabina, słusznie wykluczył możliwość takich wydarzeń w tamtym czasie. Uzasadnia to dramatyczną sytuacją ekonomiczną Bytomia wynikającą z niemożności eksploatacji galeny, dającej dotąd miastu srebro i ołów. Według tego wybitnego uczonego niepokoje społeczne, związane z kryzysem ekonomicznym, miały wtedy miejsce ale jej ofiarą padli miejscowi książęta¹⁰⁶. Brak jest także informacji źródłowych o pobycie wyznawców mozaizmu w Bytomiu w pierwszej połowie XIV wieku. Świadczy to, że społeczność ta była na tyle niewielka, że tutejsi mieszczanie nie czuli konkurencji gospodarczej z ich strony.

Echa tych krwawych czasów dotarły do Żydów mieszkających poza granicami Śląska. Kroniki żydowskie (pinkasy) miasta Norymbergi i Deutz wymieniają miejsca męczeńskiej śmierci na Dolnym i Górnym Śląsku. W starym pinkasie miasta Deutz znajduje się modlitwa za dusze męczenników, którzy zostali zamordowani w latach 1348 – 1350. Wyliczone tam są miasta śląskie w których doszło do pogromów, a mianowicie: Bytom, Paczków, Wrocław,

¹⁰⁰ L. Oelsner, Schlesische Urkunden zur Geschichte...s.53;M. Cetwiński, Śląski tygiel...s.311.

¹⁰¹ M. Cetwiński, Śląski tygiel...s.311.

¹⁰² M. Wodziński, Hebrajskie inskrypcje...s.44.

¹⁰³ L. Oelsner, Schlesische Urkunden, nr 23; F. Rosenthal, Najstarsze osiedla żydowskie...[w:] BŻIH...s.23.

¹⁰⁴ L. Oelsner, Schlesische Urkunden, nr 26; F. Rosenthal, Najstarsze osiedla żydowskie...[w:] BŻIH...s.23.

¹⁰⁵ D. Waleriański wyraził pogląd, że taki pogrom w Bytomiu miał miejsce (por.: D. Waleriański, Żydzi bytomscy – dzieje i kultura,[w:] Ślad przeszłości. Bytom wielokulturowy, pr. zbiorowa, Bytom 2004, s.36).

¹⁰⁶ J. Drabina, Ludność żydowska w przedindustrialnym Bytomiu...[w:]Studia Judaica 8:...s.55;tenże,Wokół tragicznego zdarzenia 1367 roku w Bytomiu, [w:] Szkice z dziejów Bytomia, red. J. Drabina, Bytom 1984, s.107 – 120.

Nysa, Świdnica, Oleśnica, Gubin oraz Opole¹⁰⁷. Także w starym pinkasie miasta Metz wymienione są miasta śląskie w których doszło do pogromów w 1349 roku¹⁰⁸.

Należy podkreślić, że mimo szeregu prawnych zakazów i powtarzających się pogromów nie udało się pozbyć Żydów, czy też ograniczyć ich znaczenia w miastach śląskich. Większość gmin śląskich podniosła się ze zniszczeń. Może świadczyć o tym fakt, że w latach 1350 – 1360 osiedliło się we Wrocławiu ok. 130 – 140 rodzin żydowskich¹⁰⁹. Od tego czasu aby zamieszkać we Wrocławiu, Żydzi musieli nabyć odpłatny list ochronny. List ten miał gwarantować bezpieczny pobyt w stolicy Śląska od roku do sześciu lat w zależności na jaki okres czasu był wystawiony. Po upływie okresu ochronnego Żyd musiał opuścić miasto. Nie uchroniło to jednak wyznawców religii mojżeszowej przed dalszymi prześladowaniami¹¹⁰. Kolejnym smutnym przejawem wrogości mieszczan były tumulty i mordy dokonywane na ludności żydowskiej we Wrocławiu, Górze, Brzegu, Wleniu, Lwówku Śląskim i Nysie w latach 1360 – 1362¹¹¹. W Nysie pogrom został rozpoczęty kiedy oskarżono Żydów o zbezczeszczenie hostii¹¹². W 1401 roku w Strzegomiu zamordowano 73 Żydów. Za ten okrutny mord miasto zapłaciło na rzecz władcy Czech „za karę” 73 grzywny¹¹³. W tym samym okresie w Głogowie odbył się pierwszy proces o kradzież hostii, który zakończył się spaleniem Jakuba i Pesacha Rothbartów¹¹⁴. Zawsze jednak po kilkunastu latach ludność ta ponownie wracała o czym decydowały względy ekonomiczne ponieważ Żydzi byli czynnikiem rozwijającym handel i rzemiosło. W 1453 roku przybyły do Wrocławia i innych miast śląskich włoski franciszkanin Jan Kapistran wzniecił nastroje antysemityczne. Żydzi wrocławscy zostali oskarżeni o zbezczeszczenie hostii. Zostali następnie uwięzieni, 2 maja 1453 roku¹¹⁵. Niechlubną rolę w tych wydarzeniach odegrał król Czech Władysław Pogrobowiec (1453 – 1457r.). Wysłał on do Wrocławia swoich wysłanników: Zygmunta

¹⁰⁷ S. Snalfeld, *Das Martyrologium des Nürnberger Memorbuches*, Berlin 1898, s. 282; F. Rosenthal, *Najstarsze osiedla żydowskie...*[w:] BŻIH...s.26.

¹⁰⁸ S. Snalfeld, *Das Martyrologium...*s.266; F. Rosenthal, *Najstarsze osiedla żydowskie...*[w:] BŻIH...s.27.

¹⁰⁹ M. Wodziński, *Hebrajskie inskrypcje...*s.45; M. Brann, *Geschichte der Juden...*s.56.

¹¹⁰ M. Wodziński, *Hebrajskie inskrypcje...*s.45 –46.

¹¹¹ F. Rosenthal, *Najstarsze osiedle żydowskie...*[w:] BŻIH...s.27; M. Wodziński, *Hebrajskie inskrypcje...*s.45-46.

¹¹² F. Rosenthal, *Najstarsze osiedle żydowskie...*[w:] BŻIH...s.27.

¹¹³ E. Maleczyńska, *Epoka feudalna od XIV do XVI wieku*, [w:] *Historia Śląska*, t. I, cz. II, red. K. Maleczyński, Wrocław – Warszawa – Kraków 1961, s.190.

¹¹⁴ M. Wodziński, *Hebrajskie inskrypcje...*s.46.

¹¹⁵ M. Cetwiński, *Śląski tygiel...*s.313.

Potemprunera i Oswalda Reicholfa, którzy mieli prowadzić śledztwo w sprawie świętokradztwa we Wrocławiu. O całym wydarzeniu nie został poinformowany biskup wrocławski Piotr Nowak, co sugeruje, że samo oskarżenie było tylko pretekstem¹¹⁶. Według oficjalnej wersji chłop z Długołęki, 28 marca 1453 roku ukradł w kościele hostię po czym ją sprzedał Żydowi Mayerowi¹¹⁷. Pośrednikiem transakcji miał być wrocławski woźny. Podczas tortur zmuszono uwięzionych do zeznań, według których rzekomo mieli współdziałać ze swoimi współwyznawcami w pozostałych miastach śląskich: Strzegomiu, Legnicy, Jaworze i Świdnicy¹¹⁸. W wyniku procesu zostało spalonych na stosie 4 sierpnia 1453 roku, 41 Żydów, a pozostałych wygnano z miasta¹¹⁹. 13 sierpnia 1453 roku spalono na stosie w Świdnicy 10 mężczyzn i 7 kobiet. Podczas przejazdu franciszkanina do Krakowa, wiele miast śląskich podjęło decyzję o wypędzeniu Żydów uznając ich jako niewiernych¹²⁰. W czasie tych smutnych wydarzeń negatywną rolę odegrał król Czech Władysław Pogrobowiec, który zgodził się na wytoczenie procesów ofiarom, a nie prześladowcom¹²¹. Te ponure wydarzenia spowodowały, że od połowy XV wieku na prawym brzegu Odry istniały niewielkie skupiska ludności wyznania mojżeszowego. Zachowały się jedynie w Głogowie, Nysie i Białej (do 1467 r)¹²². Ocalałe resztki ratowały się przed ostatecznym wypędzeniem z miast przez katolików wysokimi daninami na ich rzecz.

W XVI wieku doszło do kolejnych prześladowań w miastach śląskich. I tak w Karniowie w 1535 roku oskarżono Żydów o czary. W wyniku tych kłamliwych posądzeń część z nich spalono na stosie, a pozostałych przy życiu wygnano z miasta. Edykt cesarski Ferdynanda I z 1557 roku nakazywał wypędzenie Żydów ze Śląska¹²³. W latach 1582 – 1584 cesarz Rudolf II nakazał wydalenie ze Śląska wszystkich pozostałych tu jeszcze Żydów¹²⁴. Te smutne przejawy nietolerancji i okrutnych prześladowań doprowadziły do tego, że w końcu XVI wieku prawie nie było na Dolnym i Górnym Śląsku skupisk ludności żydowskiej. Żydzi

¹¹⁶ J. Drabina, Kościół wobec Żydów...[w:] „Sobótka”...s.31; M. Cetwiński, Śląski tygiel...s.312.

¹¹⁷ MPH, t. III, Lwów 1878, s. 785 – 789; MPH, t. IV, Lwów 1884, s. 1 – 5; M. Cetwiński, Śląski tygiel...s.312.

¹¹⁸ M. Cetwiński, Śląski tygiel...s.313.

¹¹⁹ E. Maleczyńska, Epoka feudalna...[w:] Historia Śląska...s. 192; W. Jaworski, Ludność żydowska w województwie śląskim w latach 1922 – 1939, Katowice 1997, s.14.

¹²⁰ E. Maleczyńska, Epoka feudalna...[w:] Historia Śląska...s.193; P. Maser, A. Weiser, Juden...s.19.

¹²¹ M. Cetwiński, Śląski tygiel...s.312; J. Drabina, Kościół wobec Żydów...[w:] „Sobótka”...s.31.

¹²² M. Cetwiński, Śląski tygiel...s.313.

¹²³ J. Spyra, Żydzi na Śląsku Austriackim... s.25.

¹²⁴ J. Spyra, Żydzi na Śląsku...s.25; P. Maser, A. Weiser, Juden...s. 20 – 22; M. Wodziński, Hebrajskie inskrypcje...s.47.

po tych edyktach pozostali tylko w dwóch miastach, a mianowicie w Białej koło Prudnika i Głogowie. W Białej wyznawcy mozaizmu pozostali dzięki wstawiennictwu posiadacza zastawnego, a potem właściciela Jana Krzysztofa Prószkowskiego¹²⁵. Dzięki tej protekcji gmina tamtejsza uzyskała specjalny przywilej, który gwarantował jej swobodny rozwój. W Głogowie cesarz zezwolił zamieszkać Izraelowi Benedyktowi razem z rodziną i służbą¹²⁶. Te dwa ośrodki stały się prawdziwym ziarnem z którego wykiełkowało stopniowe odradzanie się gmin żydowskich na Śląsku w XVII i XVIII wieku. Cesarz Ferdynand II w czasie krwawej wojny trzydziestoletniej(1618 – 1648) aktami z 1627 i 1628 roku złagodził nieco politykę wobec Żydów¹²⁷. Bez wątpienia czynnikiem ułatwiającym ponowne ożywienie osadnictwa żydowskiego w tym czasie było zakończenie wojny trzydziestoletniej w 1648 roku. Wtedy to w myśl traktatu westfalskiego decyzję o pobycie Żydów w poszczególnych miejscach pozostawiono właścicielom tych ziem¹²⁸. Powolne odradzanie społeczności żydowskiej widzimy np. na obszarze ziemi bytomskiej, kiedy to pan tych ziem, Jerzy Fryderyk Henckel von Donnersmarck, 10 VII 1657 roku polecił sporządzić spis ludności żydowskiej¹²⁹. Wyznawcy judaizmu trudnili się tam handlem, a nawet dzierżawili dobra ziemskie jak Jakub Izaakowicz, który w 1658 roku miał w swoich rękach majątek w Rybnej¹³⁰. Świadczy to o znaczącym wzroście liczebności tej ludności na wspomnianych terenach¹³¹.

Kolejnym zagadnieniem jest liczebność Żydów na Śląsku w średniowieczu i okresie wczesnonowożytnym (XVI w.). W pierwszym etapie kolonizacji nie jest możliwe precyzyjne określenie liczebności wyznawców judaizmu. Na Śląsku największą gminę miał Wrocław, który w latach 1350 – 1360 był zamieszkiwany przez ok. 130 – 140 rodzin żydowskich¹³². Należy obliczać całą populację Żydów na Śląsku w tym okresie na kilka tysięcy. Od połowy XV w. populacja Żydów zaczęła gwałtownie maleć z uwagi na

¹²⁵ M. Wodziński, Hebrajskie inskrypcje...s.47 i 213; I Rabin, Die Juden in Zülz, [w:] J. Chrząszcz, Geschichte der Stadt. Zülz, Zülz 1926, s.117 – 161.

¹²⁶ M. Wodziński, Hebrajskie inskrypcje..., s. 47 – 48 i 259; F. D Lucas, M Heitmann, Stadt des Glaubens. Geschichte und Kultur der Juden in Glogau, Hildesheim 1991, s.277 - 289.

¹²⁷ J. Drabina, Ludność żydowska w przedindustrialnym Bytomiu...[w:] Studia Judaica 8:...s.55.

¹²⁸ J. Drabina, Ludność żydowska w przedindustrialnym Bytomiu...[w:] Studia Judaica 8:...s.56.

¹²⁹ Archiwum Państwowe w Katowicach(dalej: AKP), Zbiór dokumentów byłego Archiwum Miejskiego miasta Bytomia, nr. Zespołu 650, sygn.428.

¹³⁰ AKP, Zbiór dokumentów byłego Archiwum Miejskiego miasta Bytomia, nr. Zespołu 650, sygn. 1247.

¹³¹ Zob. J. Drabina Historia Bytomia...s.107 – 108;W. Ślęzak, Bytom za rządów Hohenzollernów i Henckłów von Donnersmarck 1532 – 1742, Bytom 2000, s.42 – 43; P. Maser, A. Weiser, Juden...s.73.

¹³² M. Wodziński, Hebrajskie inskrypcje...s.45.

wypędzenie ich z wielu miast śląskich. Kolejne stulecie tylko pogorszyło tę sytuację. W II poł. XVI wieku na skutek nietolerancyjnej polityki Ferdynanda I i Rudolfa II, pozostały tam tylko nieliczne skupiska ludności żydowskiej..

Podsumowując wypowiedziane uwagi, społeczność żydowska zamieszkiwała dzielnicę śląską od przełomu XI/XII wieku. Początki napływu tej ludności należy wiązać z pogromami dokonywanymi w Europie Zachodniej przy okazji pierwszej krucjaty. Pod wpływem tych wydarzeń wypędzono Żydów z Pragi, których pewna część znalazła schronienie na Śląsku . Nie bez znaczenia był fakt, że dzielnica ta graniczyła od południa z Czechami. Drugim powodem osadnictwa żydowskiego na tym obszarze było duże znaczenie gospodarcze Śląska w ówczesnym państwie polskim. Książęta śląscy odnosili się na ogół przychylnie do wyznawców religii możeszowej, widząc w nich element przyczyniający się do rozwoju ekonomicznego miast, powstałych w okresie kolonizacji na prawie niemieckim od początków XIII wieku. Władcy czescy prowadzili dość chwiejną politykę wobec Żydów. Przykładem tego jest postawa Jana Luksemburskiego i jego syna Karola IV. Szczególnie jednak Karol IV starał się przeciwdziałać pogromom, czego przykładem było surowe karanie sprawców owych tumultów. W połowie XV wieku w okresie rządów króla Władysława Pogrobowca nie liczone się już ze sprawiedliwością. Za jego panowania procesy wytaczano niewinnym Żydom, a ich prześladowcy mogli czuć się zupełnie bezkarnie. Nieprzychylnie stanowisko zajął Kościół katolicki, który starał się ograniczać znaczenie gospodarcze i pozycję społeczną Żydów. Równie wrogą postawę przyjęli mieszczanie w poszczególnych miastach, widząc w wyznawcach mozaizmu groźną konkurencję, pozbawiającą ich większych dochodów. W tej sytuacji mnożyły się na Śląsku pogromy, które kończyły się licznymi ofiarami. W obliczu takich zdarzeń nasuwa się pytanie, w jakiej mierze były to prześladowania wynikiem z fanatyzmu religijnego, czy też może zwykłej zawiści spowodowanej wielką przedsiębiorczością tej ludności. Na to pytanie nie sposób odpowiedzieć jednoznacznie. Analizując poszczególne relacje źródłowe często dominującą przyczyną pogromów była chęć pozbycia się konkurencji gospodarczej. Dopiero dokonując zbrodni chciano je podbudować ideologicznie motywując swoje działania chęcią wyzwolenia świata od „morderców Chrystusa”. Reasumując nastroje antyżydowskie w tej dzielnicy miały przede wszystkim podłoże natury ekonomicznej, choć oczywiście element fanatyzmu religijnego też odgrywał pewną rolę .

Na Śląsku Żydzi odegrali znaczącą rolę ekonomiczną, trudniąc się przede wszystkim handlem i rzemiosłem. Przyczyniali się, jak to już wspominaliśmy, do rozwoju gospodarczego miast śląskich. Niestety panowanie Habsburgów położyło kres społeczności

żydowskiej na Śląsku w drugiej połowie XVI wieku z wyjątkiem enklaw w Białej i Głogowie. Edykty cesarskie nie przyniosły trwałych skutków. Bowiem już w pierwszej połowie XVII wieku społeczność żydowska zaczęła się powoli odradzać na Śląsku. Bez wątplenia czynnikiem ułatwiającym ponowne ożywienie osadnictwa żydowskiego w tym czasie było zakończenie wojny trzydziestoletniej w 1648 roku, kiedy to decyzję o pobycie Żydów w poszczególnych miejscach pozostawiono właścicielom tych ziem¹³³. Zaczęto również zdawać sobie sprawę, że ludność ta wydatnie przyczynia się do ożywienia gospodarczego na Śląsku po okrucieństwach wojny trzydziestoletniej.

¹³³ J. Drabina, Ludność żydowska w przedindustrialnym Bytomiu...[w:] Studia Judaica 8...s.56.